

Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту

У статті досліджуються питання детермінації екологічного конфлікту. Визначені предмет і об'єкт екологічного конфлікту, на основі аналізу класифікаційних ознак конфліктів сформовано авторську типологію екологічного конфлікту.

Вступ

Стратегічним завданням у соціально-економічній та природоохоронній сферах національного господарства є формування економіко-правових та організаційних підвалин сталого розвитку економіко-екологічних систем: „Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України” – зазначається у Законі України „Про охорону навколишнього природного середовища” (Закон, 1991).

Підтримка та покращання стану довкілля – це тільки попередня умова досягнення сталого розвитку, включаючи безпеку та зростання соціальних стандартів. Однак вже сьогодні екосистеми відчувають досить серйозний вплив чинників обмежуючого характеру (Прогноз, 2006, с. 117-119), які становлять суттєві загрози ефективному вирішенню завдань сталого соціально-економічного розвитку. Досить часто екологічні та соціально-економічні проблеми, пов'язані із залученням (використанням) природних ресурсів, виступають „каталізатором” екологічних конфліктів (далі – ЕК) – однієї із форм соціального конфлікту.

Формування ефективної системи природокористування і впровадження принципів сталого розвитку у практику суспільних відносин потребують удосконалення концепції природокористування. У першу чергу це стосується розуміння складності і багатоаспектності глобальних еколого-економічних проблем:

- чи взаємопов'язані деградація навколишнього природного середовища, соціально-політична нестабільність і національна безпека?
- чи у змозі співпраця і узгоджені спільні дії з розподілу (використання) природних ресурсів та захисту довкілля сприяти вирішенню проблем сталого розвитку?

Дослідженням згаданої проблематики займалися провідні закордонні вчені – Деніел Дьюдні (Daniel Deudney), Кен Конка (Ken Conca), Джеффри Д. Дабелко (Geoffrey D. Dabelko), Арт Хенсон (Art Hanson), Річард А. Метью (Richard A. Matthew), Томас Хомер-Діксон (Thomas Homer-Dixon) та ін. Результати їх наукових досліджень мають більше прикладний характер і знайшли широке висвітлення у багатьох публікаціях, наприклад (Deudney, 1990; Conca and Dabelko, 2002; Hanson et al, 2000; Matthew et al, 2000, 2002; Homer-Dixon, 1999). Однак залишається декілька важливих, але досить

Сабадаш Віктор Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, докторант Сумського державного університету.

маловивчених (переважно з методологічної точки зору) напрямів дослідження довкілля, конфлікту і співпраці. Серед них ми виділяємо такі:

- ▶ розробка повної і обґрунтованої типології ЕК, що дозволить чітко виокремити їх соціально-економічну природу та визначити такі важливі характеристики як предмет, об'єкт, динаміка та методи врегулювання;
- ▶ подальше дослідження моделей виникнення ЕК, керованого дефіцитом і надлишком ресурсу;
- ▶ ретельний аналіз виникнення, розвитку і розв'язання ЕК на мікрорівні;
- ▶ дослідження зв'язку між демографічною ситуацією в регіоні (країні) та безпекою навколишнього середовища;
- ▶ удосконалення системи аналізу впливу збройних конфліктів на довкілля;
- ▶ пошук додаткових аргументів на користь тези, що завдяки збереженню навколишнього середовища підтримується співпраця;
- ▶ розширення аналітичної бази (засобів, навичок, знань тощо) для використання додаткових можливостей запобігання ЕК;
- ▶ розширення і удосконалення методичного інструментарію розв'язання ЕК з урахуванням національних особливостей та можливостей (організаційно-економічних, правових, фінансових, технологічних, інформаційних тощо).

Вищевикладене обумовлює необхідність подальших досліджень зв'язків у системі „природне середовище – безпека” з метою отримання своєчасних оцінок і прогнозів щодо запобігання ЕК. Таким чином, пріоритетним завданням дослідження є необхідність більш систематизованого та науково обґрунтованого аналізу зв'язків між довкіллям, природними ресурсами, розвитком і безпекою.

Основними завданнями, які вирішуються у даному дослідженні, є:

- детермінація екологічного конфлікту: визначення предмету і об'єкту;
- розробка підходів та визначення критеріїв типологізації екологічних конфліктів;
- формування типології екологічних конфліктів за основними класифікаційними ознаками.

Підходи до детермінації екологічного конфлікту

Як соціальне явище, ЕК виникають протягом усієї історії існування системи відносин „суспільство – довкілля – економіка” і мають такі характерні риси:

- з одного боку, екологічний конфлікт має такі ж сутнісні риси та механізм розвитку, як і будь-який соціальний конфлікт (більш детально див.: Сабадаш, 2006, с. 191-195);
- з іншого – має специфічні особливості, притаманні тільки екологічному конфлікту. Це, перш за все, такі:
  - предмет ЕК (основна причина, протиріччя конфлікту);
  - об'єкт ЕК;
  - процес виникнення, розвитку (протікання) і розв'язання ЕК;
  - наслідки ЕК.

Важливою фундаментальною проблемою вивчення ЕК є його детермінація, пов'язана із дослідженням його природи та визначення таких характеристик як предмет, об'єкт, динаміка, типологія та методи врегулювання.

Загальнофілософську категорію детермінації стосовно теорії конфлікту застосовуватимемо для розуміння об'єктивної і суб'єктивної обумовленості конфлікту,

використовуючи головний підхід детермінації – як безпосередню причинну обумовленість конфлікту, так і опосередковано діючу. Однак, аналізуючи виникнення конфлікту, не можна не враховувати дію комплексу чинників, які не мають причинного характеру. На переконання І.К. Бистрякова, „в естественнаучном плане экологические проблемы следует рассматривать в полииерархической и многоуровневой системе взглядов на природу, подчиненной законам специфической системной организации, включающей различные формы движения материи” (Быстряков, 2001, с. 53).

Тож, враховуючи складну природу ЕК, методологія дослідження має враховувати і такі аспекти, як:

- закони (закономірності) взаємодії системи і її елементів;
- просторовий чинник;
- часовий чинник;
- функціональні зв'язки;
- динамічні і статичні зв'язки;
- раціональність і ірраціональність дій тощо.

Основні напрями методологічного підходу до детермінації екологічних конфліктів започатковані нами у (Сабадаш, 2006), де складний і багатогранний феномен конфлікту запропоновано розглядати як:

- 1) соціальне явище;
- 2) цілісний процес;
- 3) результат дії або бездіяльності.

Також обґрунтовано взаємозв'язок конфлікту із протиріччям, які притаманні соціально-економічній системі. Для розуміння природи саме екологічного конфлікту його зв'язок із соціальним протиріччям є необхідною, але недостатньою умовою.

Аналіз ЕК має базуватися на конкретних протиріччях, які складають його основу, дозволяють ідентифікувати його як **екологічний** конфлікт.

Як нами зазначено вище, дослідження причин і умов виникнення конфлікту є питанням про сукупність чинників, які визначають і стимулюють загострення протиріччя у соціально-економічній системі і можливу трансформацію їх у конфлікт.

Подальше вирішення проблеми детермінації ЕК має враховувати такі загальні підходи.

1. Зважаючи на різноманіття конфліктів, різні причини і умови їх виникнення, за природою виникнення конфлікти можна розподілити на такі основні групи: а) політичні; б) економічні; в) соціальні; г) екологічні; д) юридичні; е) культурні; ж) побутові.

Відповідно, можемо вести мову про політичні, економічні, соціальні, екологічні й інші протиріччя, які формують причину (причини) конфлікту (конфліктів). Зазначимо, що не обов'язково маємо ситуацію „одне протиріччя – один конфлікт”: як окреме протиріччя може спричинити декілька різних за своєю природою конфліктів, так і один конфлікт може бути спровокований низкою протиріччя. Однак, при дослідженні конфлікту будь-якого виду слід виокремлювати об'єктивні і суб'єктивні причини його виникнення, які завжди мають місце.

2. Конфлікт має складну багатопланову елементну структуру, тому його природа може ускладнюватися внутрішньосуб'єктивними та ірраціональними чинниками, наприклад, звичками, менталітетом, інстинктами.

3. Оскільки конфлікт – це ситуація несумісних або ворожих *інтересів*, відповідно маємо систему суб'єктно-об'єктних відносин (або взаємодії) у соціальному середовищі.

Тобто факт усвідомлення протидіючими сторонами своїх інтересів і наявність перешкод у їх досягненні є визначальним у процесі детермінації конфлікту.

4. Враховуючи ту обставину, що конфлікт не є статичним, при його детермінації слід зважати як на тимчасово діючі чинники, так і постійно поновлювані.

Аналіз основних підходів до класифікації конфліктів

Проблема типологізації конфліктів взагалі є досить актуальною як з теоретичної, так і практичної точки зору. Дослідженню цієї проблеми присвячено досить широке коло наукових праць як західних, так і вітчизняних спеціалістів-конфліктологів.

Незважаючи на те, що кожен окремий конфлікт є унікальним явищем, при його дослідженні можна виокремити ті риси, особливості і параметри, які б дали змогу типологізувати різновиди конфліктів. Необхідність класифікації конфліктів пояснюється дослідницькими інтересами і завданнями ефективного управління конфліктами, спрямованими на вивчення їх суті і особливостей, виявлення індикаторів конфліктності та специфіки динаміки різних видів, а також практичними аспектами використовуваних тактичних і стратегічних прийомів вирішення конфліктів. Однак, наскільки проблема є актуальною, настільки ж і складною у вирішенні. Труднощі пояснюються, по-перше, складною природою конфліктів; по-друге, соціальністю сфери дослідження, тобто неможливістю проведення практичних досліджень проблеми; по-третє, проблемами методологічного характеру.

Конфліктологія використовує досить широке коло підходів до класифікації конфліктів, накопичено достатньо інформації про причини виникнення, механізми розвитку та методи розв'язання (врегулювання) конфліктів. У найбільш загальному випадку класифікація конфліктів залежить від тих визначальних критеріїв, які складають її основу.

Одним з перших, хто досліджував проблему типологізації конфліктів, був американський соціолог П.О. Сорокін (P.A. Sorokin): його підхід базувався на класифікації конфліктів в залежності від того, є вони міжособистісними (виникають між окремими індивідуумами) чи міжгруповими (виникають між соціальними групами) (Сорокін, 1992). За такою класифікацією ЕК, скоріш за все, можуть представляти другу групу.

Подальші дослідження К. Боулдінга (K. Boulding), А. Рапопорта (A. Rapoport), Й. Галтунга (J. Galtung), С. Чейза (S. Chase), Р. Дарендорфа (R. Dahrendorf) та ін. дозволили запропонувати більш детальні, а іноді і досить складні із багатьма параметрами і критеріями, класифікації.

Типологія конфліктів, запропонована американськими соціологами К. Боулдінгом і А. Рапопортом, є дещо узагальнюючою. В основі класифікації конфліктів – причини їх виникнення та особливості розвитку:

- дійсні конфлікти (виникають і розвиваються у конкретному соціальному середовищі);
- випадкові конфлікти (поява яких спричинена другорядними чинниками і несуттєвими протиріччями);
- замісні конфлікти (конфлікти, які не мають реального прояву у реальному житті);
- конфлікти, які виникають внаслідок ситуації невизначеності (поганого знання реальної ситуації);
- латентні конфлікти (приховані конфлікти, прояви яких не помітні відразу);

- фальшиві конфлікти (які не мають об'єктивної основи, причини) (Boulding, 1963; Rapoport, 1960).

Норвезький соціолог і фахівець у сфері конфліктології Йохан Галтунг досліджує типи конфліктів (перш за все, міжгрупових) у взаємозв'язку із методами їх розв'язання: запобігання викритих, збройних форм прояву конфліктів, їх врегулювання або залагоджування, а також вирішення конфліктів мирним шляхом (Galtung, 2003; 2004; 2005; Галтунг, 2004).

Стюарт Чейз у своїй типології конфліктів акцент зробив на соціальному середовищі, у якому вони проявляються. Відповідно, дослідник поділяє конфлікти за 18-ма рівнями: від внутрішньоособистісних до міждержавних (у Чейза – боротьба між „Сходом” і „Заходом” або „Північчю” (розвинені країни) і „Півднем” (країни, що розвиваються)) (Chase, 1951; Иванов, 2005).

Основу типології конфліктів німецького соціолога Ральфа Дарендорфа² складають умови їх виникнення та розвитку:

- ендогенні конфлікти, обумовлені чинниками внутрішнього характеру;
- екзогенні конфлікти (зовнішні по відношенню до системи).

Такий дещо розширений, загальний підхід до класифікації конфліктів ґрунтується на абсолютизації конфлікту: „... все суспільне життя є конфліктом, оскільки воно мінливе” (Dahrendorf, 1959; Дарендорф, 1994). Тобто, конфлікт як соціальне явище мовби „розчиняється” у суспільному житті, втрачаючи свої характерні риси і визначеність.

Відомі російські соціологи і конфліктологи Ю.Г. Запрудський (Ю.Г. Запрудский) і А.Г. Здравомислов (А.Г. Здравомыслов) наводять свої підходи до визначеної проблематики і надають відповідні типології конфлікту.

Ю.Г. Запрудський пропонує такі основні критерії класифікації:

- а) за причинами конфліктів (з об'єктивних та суб'єктивних причин);
- б) за наявністю суперечностей, які є основою конфлікту (антагоністичні та неантагоністичні);
- в) за терміном дії конфлікту (тривалі та короточасні);
- г) за наслідками для суспільства (успішні та безуспішні) і т.д. (Запрудский, 1992).

Методологічні підходи до класифікації конфліктів, пропонувані А.Г. Здравомисловим, спираються на дві основні лінії „розмежування”:

- 1) за підставами апеляції до потреб, інтересів, цінностей і норм;
- 2) за сферами життєдіяльності, у яких розгортається конфлікт (економічної, політичної, культурної) (Здравомыслов, 1996).

Інший представник російської школи соціології конфлікту пропонує більш універсальну класифікацію за п'ятьма основними ознаками:

- 1) за джерелом;
- 2) за змістом;
- 3) за значущістю;
- 4) за типом розв'язання;
- 5) за формою прояву (Ершов, 1976).

Сучасні вітчизняні дослідники і фахівці з конфліктології – М.І. Пірен, Г.В. Ложкін – надають ґрунтовні класифікації конфліктів в залежності від обраних ознак.

---

² Ральф Дарендорф і американський соціолог Льюїс А. Козер (L.A. Coser) є засновниками *теорії конфлікту* (середина ХХ ст.).

Так, Г.В. Ложкін, узагальнюючи найбільш поширені класифікації конфліктів, виокремлює такі базові основи їх типологізації:

- за складом і кількістю конфліктуючих сторін;
- за проблемно-діяльнісною ознакою;
- за термінами протікання конфлікту;
- за змістом конфлікту;
- за тенденціями до перетворень і можливостями вирішення конфлікту;
- за ступенем гостроти протиріч;
- за ступенем інтенсивності конфлікту тощо (Ложкин, Повякель, 2002, с. 37-39).

М.І. Пірен пропонує класифікувати конфлікти залежно від:

- способу вирішення;
- потреб;
- природи виникнення;
- напрямків дії;
- ступеня прояву;
- кількості учасників (Пірен, 1997; 2001).

Слід зазначити також, що у деяких класифікаціях конфлікти розрізняються залежно від суспільної сфери, у якій вони виникають: економічні, соціально-побутові, соціально-психологічні, емоційні, ідеологічні, етнічні тощо.

Існують і інші підходи до класифікації конфліктів. Як нами вже зазначалося, складність і багатогранність такого явища як конфлікт дозволяють обирати різні класифікаційні ознаки для його аналізу і типологізації.

Однак досліджені і проаналізовані нами типології конфліктів, так як і визначення самої категорії «конфлікт», суттєво залежать від авторського розуміння і особливостей методологічних підходів. Саме такі аспекти є причиною відсутності єдиної, загальноприйнятої типології конфліктів.

Множинні підстави типології конфліктів, якщо їх використовувати, призводять до такої класифікації, якою досить складно керуватися і в теоретичному аналізі проблеми, і в прикладних дослідженнях.

Дослідження, системний аналіз та узагальнення попередніх здобутків і напрацьовань у сфері типологізації конфліктів дозволили нам, використавши ґрунтовну науково-методичну та практичну базу, розробити і запропонувати типологію ЕК, яка б ґрунтувалася на системному підході і дозволила б виокремити і позначити окремий тип конфлікту – **екологічний**.

Екологічна конфліктологія, яка є досить молодим напрямом досліджень у галузі економіки природокористування і охорони довкілля, останнім часом отримала імпульс прискореного розвитку. Теоретичні та емпіричні дослідження останніх десятиліть стосовно впливу антропогенних факторів на глобальні зміни у навколишньому середовищі поки що не можна охарактеризувати як системні, які базуються на єдиних методологічних принципах, критеріальній базі, правових засадах. Наприклад, автори монографії „Юридическая конфликтология”, досліджуючи юридичні і правові аспекти різних типів конфліктів, зазначають, що *екологічний конфлікт* є одним із різновидів соціального конфлікту. Однак далі висловлюється застереження, що „... в этих случаях [«конфликт» общества с природой или «конфликт» человека с самим собой] несомненно имеются противоречия, но слово «конфликт» для подобных ситуаций мы берем в кавычки, поскольку оно неадекватно тому представлению о конфликте, которое

развивается в данной книге” (Юридическая, 1995, с. 7). Тобто мається на увазі критерій, який характеризує і відрізняє філософські трактування понять „конфлікт” і „протиріччя”, – це наявність суб’єкту (або суб’єктів) як носіїв конфлікту. Дійсно, зіткнення протилежних інтересів (що є ядром конфлікту) усвідомлено спонукає сторони конфлікту до активних дій. Саме такий підхід складає основу філософського розуміння протиріччя і їх розвитку, згідно якої у природних протиріччях не буває фази конфлікту: «Конфликт как фаза противоречия возможен лишь тогда, когда его стороны представлены субъектами. Где субъекта нет — не может быть конфликта» (Штракс, 1977). Це означає, що знаходиться у конфлікті можна тільки з ким-небудь – з іншим суб’єктом, їх групою тощо.

Тобто, конфлікт передбачає, по-перше, наявність суб’єкту (суб’єктів), які б представляли сторони конфлікту, по-друге, можливість активних і усвідомлених дій з боку даних суб’єктів. Саме цим, на переконання прибічників філософської концепції, конфлікт відрізняється від протиріччя, сторони якого не обов’язково мають бути представлені суб’єктами.

Але, на наш погляд, зазначений підхід дещо звужує і обмежує *проблемне поле* конфліктів тільки „людським” чинником. Дійсно, витoki протиріччя, які є причиною екологічних конфліктів, у більшості випадків є саме соціальними. Але сучасний етап розвитку соціально-економічних систем продукує нові виклики: нерівномірний розподіл природних ресурсів за територією та суб’єктами, нерівні права доступу до природних ресурсів, нестача або виснаження окремих природних копалин, широке залучення технологій і інформації у процеси виробництва і споживання, неконтрольованість людиною багатьох процесів і сфер життєдіяльності є потенційними причинами ЕК. Як наслідок, маємо комплекс не тільки соціально-економічних, а й екологічних проблем, які суттєво обмежують подальший розвиток суспільства. Тому слід, на наш погляд, розширити наукове (філософське) і соціальне трактування конфлікту, незважаючи на той факт, що *природа або техніка не можуть активно і усвідомлено взаємодіяти із людиною*.

Сучасні теорії розвитку соціально-економічних систем (наприклад, синергетична теорія) розглядають економіку як відкриту стаціонарну систему. Економіка, розвиваючись, здійснює метаболізм, тобто процеси обміну речовиною, енергією і інформацією із навколишнім природним середовищем. Отже, „... экономическая система любого уровня – это симбиоз отдельных биологических систем (люди и культивируемые природные системы: почвы, растения, животные) с техногенными системами. Каждая из названных subsystem экономики имеет свои собственные значения *гомеостаза* и *метаболизма* (обмена со средой). При отклонении параметров среды от оптимального уровня (например, вследствие процессов загрязнения или нарушения среды) в каждой из названных subsystem экономики начинают происходить описанные выше процессы: одним из этих subsystem ценой потерь квазиэнергии удается удерживать необходимый уровень гомеостаза, другим приходится его изменять за счет, опять-таки, затрат квазиэнергии, третьи гибнут, т.к. не в состоянии осуществить ни первого, ни второго. Внешним проявлением этих процессов являются болезни и гибель людей, животных, растений, микроорганизмов; повышенный износ (разрушение) технических систем, пр. Результатирующими процессами при этом могут быть: снижение продуктивности производственных систем, увеличение затрат на медобслуживание, дополнительные издержки производства, пр. Все эти явления и являются своеобразными характеристиками квазиэнергетических потерь экономической системы

в результате ухудшения состояния среды... Анализ эволюционных процессов, характеризующих характер общественных трансформаций в различных природных условиях, позволяет проследить четкую взаимосвязь между состоянием природной среды (обеспеченность природными ресурсами, качество компонентов среды) и уровнем развития социально-экономической системы.” (Мельник, 2005, с. 513-515). Саме процеси метаболізму є потенційним джерелом екологічних конфліктів у економічних системах. Суб'єктами ЕК виступають, звісно, не природа і економіка, а господарюючі суб'єкти, які можуть конфліктувати за право володіння (використання, перерозподілу тощо) того чи іншого природного ресурсу.

Актуальність і важливість ЕК у розвитку соціально-економічних систем дає змогу говорити про окремі напрями такої сфери наукових досліджень, як екологічна конфліктологія. Вона залучає у свою орбіту такі наукові галузі, як екологія, соціологія, економіка, право, психологія. Предметом вивчення є конфлікти, які виникають і розвиваються на різних рівнях з приводу власності, використання або розподілу природних ресурсів та вирішуються в межах національного або міжнародного права. Екологічний конфлікт, хоча і є різновидом соціального, але його предмет, об'єкт, соціально-економічна природа виникнення, динаміка розвитку, механізми вирішення характеризуються певною специфікою, яка вирізняє його зі звичайних соціальних конфліктів. Окрім того, складності у дослідженні ЕК обумовлені характером причинно-наслідкових зв'язків ЕК, своєрідними зовнішніми умовами динаміки ЕК, різновекторними і динамічними зв'язками між довкіллям, конфліктом і співпрацею у цій сфері.

Визначення предмету і об'єкту екологічного конфлікту

Визначення ідентифікаційних ознак ЕК має, з одного боку, спиратися на загальні поняття про конфлікт як соціальне явище та існуючі загальні теорії конфлікту, з іншого, – відображати саме *екологічний його аспект, екологічну складову*, яка дає змогу виокремити ЕК як самостійну категорію, що може характеризувати певний стан взаємовідносин у системі „суспільство – природа”.

Для розуміння природи саме ЕК його зв'язок із соціальними протиріччями є необхідною, але недостатньою умовою. Дослідження ЕК має базуватися на конкретних протиріччях, які утворюють його основу і дозволяють ідентифікувати його як екологічний конфлікт. Такими ідентифікаційними ознаками ЕК є його *предмет і об'єкт*.

Під предметом конфлікту розуміють об'єктивно існуючу або уявну проблему, яка є причиною протиріч між сторонами. Це – основне протиріччя, через яке і заради розв'язання якого суб'єкти вступають у протиставлення.

Предметом ЕК є проблема володіння природним ресурсом (екологічною цінністю) і/або контролю над ним, що може принести певні вигоди (не обов'язково фінансові) одному або декільком суб'єктам.

Вірне визначення предмету конфлікту сприяє у подальшому обґрунтованому виборі шляхів і методів вирішення (врегулювання) конфлікту.

Стосовно об'єкту конфлікту, то ним може бути будь-який елемент матеріального світу і соціальної реальності, здатний слугувати предметом особистих, групових, суспільних або державних інтересів. На переконання відомого російського соціолога В.О. Ядова (В.А. Ядов), «на самом деле во всех конфликтах речь идет о двух вещах или

даже об одной: о ресурсах и о контроле над ними. Власть с этой точки зрения – это вариант контроля над ресурсами, а собственность и есть сам ресурс...» (Ядов, 2006). Тобто, об'єкт конфлікту в реальній системі відносин – це завжди якийсь дефіцитний ресурс.

Об'єктом ЕК є природний ресурс чи екологічна цінність, що через певні обставини знаходяться на перетині інтересів різних соціальних або економічних суб'єктів, які прагнуть до володіння або контролю над ними.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можемо визначити *екологічний конфлікт* як протистояння на внутрішньо- і/або міждержавному рівнях, спричинене несумісними чи ворожими інтересами однієї або більше сторін і їхньою боротьбою за право власності, використання (розподілу) природних ресурсів чи контролю над ними, яке супроводжується можливим застосуванням насильницьких методів для досягнення мети.

Типологія екологічного конфлікту

Проведені дослідження основних підходів до типологізації конфліктів, аналіз класифікаційних ознак та визначення предмету і об'єкту ЕК дозволили нам розробити і сформулювати авторську типологію екологічного конфлікту (рис. 1.).

Нижче зупинимось на характеристиці основних, найбільш важливих, класифікаційних ознак ЕК.

За типом (ідентифікаційною ознакою), тобто базовим екосистемний компонентом, який є (або потенційно може бути) причиною конфліктної ситуації з приводу його залучення до процесів виробництва і споживання: 1) «земельні» конфлікти; 2) «водні» конфлікти; 3) «лісові» конфлікти; 4) «мінеральні» конфлікти; 5) «продовольчі» конфлікти; 6) «асиміляційні» конфлікти; 7) комплексні конфлікти (більш детальна характеристика – див.: Сабадаш, 2004; Мельник, Сабадаш, 2005).

Глобалізаційні процеси, характерні для постіндустріального і інформаційного етапу розвитку економічних систем „продують” і нові проблеми, які є чинником потенційних екологічних конфліктів.

□ Генна інженерія та генетично модифіковані продукти – джерело «генетичних» конфліктів. Розшифровка генома людини у 2005 р. надало новий поштовх розвитку генної інженерії, селекції, відбору. Такі сфери галузі, як тваринництво, рослинництво, ветеринарія, медицина, спорт широко залучають напрацювання генної інженерії.

Але окрім етичних, згадані напрями досліджень є ще й джерелом потенційних екологічних проблем. На сьогодні поки що немає достатньої дослідницької бази щодо негативного впливу генетично модифікованих продуктів на здоров'я людини та навколишнє середовище, але не слід забувати, що проблема досить нова і у майбутньому підтвердження цьому можуть з'явитися. Однак навіть у такій ситуації виробники генетично модифікованих продуктів не поспішають розмішувати відповідну інформацію про „генетику” на упаковці чи етикетці продукту, а якщо така інформація і міститься, то у більшості випадків вона є неінформативною (оскільки більшість споживачів не розуміють назв, позначок, кодів тощо).

□ «Цифрова» нерівність (різниця у рівнях розвитку інформаційних технологій у мегаполісах, великих містах і периферії) та використання «інсайдерної» (insider) інформації (Engelen, 2003) – джерело «інформаційних» конфліктів.

В інформаційній економіці найціннішим товаром є інформація, вона стає основним ресурсом, який формує якісно новий спосіб суспільного виробництва. На думку Л.Г. Мельника, «інформація становиться ключевим природним фактором, на якому концентрується общественное производство. *Информация* – единственная природная субстанция, добывание (сканирование) которой из среды не наносит прямого ущерба природе. Более того, это в значительной степени избавляет от извлечения из среды вещества и энергии» (Мельник, 2003, с. 65). Ще одне підтвердження знаходимо у В.Л. Иноземцева (В.Л. Иноземцев): «... использование знаний и информации как основных производственных ресурсов значимо в настоящее время именно потому, что оно проникает во все сферы экономики, а не концентрируется лишь в ее отдельных секторах» (Иноземцев, 2005, с. 127).

Широке залучення інформації у процеси виробництва та споживання дає змогу вивільнити матеріальні ресурси, забезпечуючи таким чином збереження довкілля. Т. Шауер (Т. Schauer), визначаючи роль інформаційних технологій в розвитку соціально-економічних систем, зазначає, що «в екологічно устійчивом інформаційному обществe інформаційні технології будуть використовуватися для дематеріалізації продукції і потреблення, що, в свою, череду, приведе до значально більш низькому використанню природних ресурсів обществом» (Шауер, 2005, с. 360).

Володіння інформацією надає беззаперечні переваги у бізнесі, тому суб'єкти готові нести додаткові витрати на її отримання. Констатуючи важливість володіння інформацією, В.Л. Иноземцев підкреслює: «Говоря о важности этого ресурса [информации], мы сегодня имеем в виду не только сугубо качественную характеристику. Информационные издержки, как ранее затраты труда или капитала, становятся основными и в чисто количественном аспекте. В 1991 г. в США расходы на приобретение информации и информационных технологий (112 млрд. дол.) впервые превысили затраты на приобретение производственных технологий и основных фондов (107 млрд. дол.)» (Иноземцев, 2005, с. 132).

Однак найсуттєвіший ефект може дати тільки точна і коректна інформація. У зв'язку з цим актуальною проблемою є точність, об'єктивність (достовірність), надійність і своєчасність інформації, інакше вона втрачає значення як необхідний ресурс, перетворюючись у простий набір символів і цифр. Визначаючи інформацію як формотворчий елемент механізмів розвитку систем, Л.Г. Мельник зазначає: «Информация (в широком смысле) является основой механизмов, обуславливающих эволюцию природы, одной из форм которой является социально-экономическое развитие. Именно информация определяет темпы, направление и характер процессов, происходящих в обществе и экономике. Любые процессы целенаправленной трансформации социально-экономической системы могут привести к задуманной цели только при условии их системного информационного обеспечения» (Мельник, 2003, с. 84).

У боротьбі за конкурентні позиції на ринку суб'єкти готові вести інформаційні війни, розв'язувати інформаційні конфлікти, організувати витік на ринок „потрібної” інформації та „компромату”, забруднюючи інформаційний простір. У таких умовах впливовими гравцями на ринку інформаційних послуг стають фахівці з ІТ-технологій: програмісти, аналітики, системотехніки, прогнозисти). Однак на ринку працюють і інші „фахівці” – хакери, інформаційні пірати, спаммери, зусилля яких частіш за все спрямовані на ініціювання інформаційного конфлікту, створення інформаційного хаосу

і дестабілізацію ринку. Результатом є інформаційний дисбаланс на ринку, внаслідок чого цінність достовірної інформації суттєво зростає. А оскільки інформація є базовим ресурсом при прийнятті рішень, основними напрямками безпеки інформації можуть бути такі: а) розробка і запровадження кодів доступу, паролів, систем шифрування інформації для її захисту; б) розробка ефективних антивірусних програм; в) застосування спеціальних каналів для швидкої передачі даних тощо.

За результатами вирішення конфлікту. Оскільки досить важко ідентифікувати повний перелік та навести класифікацію за цією ознакою, ми пропонуємо всі можливі напрями і методи вирішення конфліктів згрупувати у такі:

- конструктивні (позитивні), за яких зберігається цілісність конфліктуючих груп, характер відносин між сторонами має ознаки співпраці;
- деструктивні (негативні), за яких відносини між конфліктуючими сторонами набувають характеру протистояння, боротьби (з можливим застосуванням насильницьких дій), що може призвести навіть до руйнування сторін.

За запропонованою класифікаційною ознакою можна також виокремити такі типи ЕК:

- 1) екологічні конфлікти, що призводять до модифікації обох сторін;
- 2) екологічні конфлікти, що призводять до знищення однієї із сторін, її позицій, стереотипів, установок;
- 3) екологічні конфлікти, що призвели до іншої точки зору обидві сторони.

Слід зазначити, що ЕК, як і будь-який конфлікт, протікаючи у часі, здатний трансформуватися (за визначених обставин) у інші види конфліктів: етнічний, збройний, політичний, соціальний, трудовий, технологічний, управлінський, конфлікт економічних інтересів тощо.

Висновки і напрями перспективних досліджень

Чітке усвідомлення міжнародною спільнотою еколого-економічних проблем сьогодення та їх взаємозв'язку із стратегічними завданнями досягнення сталого розвитку систем має спонукати до пошуку ефективних, суспільно прийнятних механізмів і інструментів запобігання екологічним конфліктам, збереження взаємовигідних напрямів співпраці.

У зв'язку з цим актуальним питанням економіки природокористування є визнання екологічного конфлікту як окремої категорії з чіткого визначеннями: дефініцією, предметом і об'єкту ЕК, класифікаційними ознаками та сформованою на їх основі типологією, що і є результатом проведеного дослідження. У відповідності до одержаних результатів перспективними напрями подальших досліджень є такі:

- дослідження дефіциту та надлишку ресурсу як потенційних джерел екологічного конфлікту;
- розробка адекватних механізмів розв'язання (вирішення) екологічних конфліктів як на макро-, так і мікрорівнях, що потребує специфічного втручання з боку зацікавлених сторін (держави, суспільних інституцій, державних структур, громадських об'єднань тощо);
- аналіз ефективності пропонувананих механізмів розв'язання (вирішення) екологічних конфліктів.

Розділ 1 Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

1. *Быстряков И.К.* Адаптивное управление эколого-ориентированным развитием как методологическая проблема/Методы решения экологических проблем. – Сумы: ИТД „Университетская книга”, 2001. – С. 51-68.
2. *Галтунг Й.* Йохан – гражданин мира. По пути к миру через земной шар/Пер. с норв. С. Карпушиной. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
3. *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта//Социологические исследования. – 1994. – №5.
4. *Ершов А.А.* Личность и коллектив: межличностные конфликты и их разрешение. – Л.: Знание, 1976.
5. *Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 р. (зі змінами і доповненнями)*//http://www.geocities.com/ecopravo/main/docs/law_environ.htm (актуально на 27.07.2006 р.).
6. *Запрудский Ю.Г.* Социальный конфликт. – Ростов н/Д.: Феникс, 1992.
7. *Здравомыслов А.Г.* Социология конфликта. – 3-е издание, доработанное и дополненное. – М.: Аспект-пресс, 1996.
8. *Иванов В.Н.* Социология политики (2005). [Електронна версія]//<http://socio.rin.ru/cgi-bin/article.pl?id=506&page=14> (актуально на 13.10.2006 р.).
9. *Иноземцев В.* „Глобализация” национальных хозяйств и современный экономический кризис//Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №3.
10. *Иноземцев В.Л.* Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция и формирующаяся реальность/Социально-экономические проблемы информационного общества/Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 120-148.
11. *Ложкин Г.В., Пьякель Н.И.* Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. – 2-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
12. *Мельник Л.Г.* Информационная экономика. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.
13. *Мельник Л.Г., Сабадаш В.В.* Экологические конфликты в международной экономике: проблемы и решения//Європейський вектор економічного розвитку: Зб. наук. праць/За заг. наук. ред. проф. А.О. Задой, проф. В.М. Тарасевича. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2005. – С. 108-117.
14. *Мельник Л.Г.* Методология развития. Монография. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 602 с.
15. *Пірен М.І.* Основи конфліктології. – К., 1997
16. *Пірен М.І.* Деонтологія конфліктів та управління. – К., 2001.
17. *Прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України (попередній варіант)*/Під редакцією акад. НАН України А.П. Шпака та акад. АПН України А.М. Гуржія. Упорядники Маліцький Б.А. та Попович О.С. – Збірник матеріалів. – К.: Фенікс, 2006. – 160 с.
18. *Сабадаш В.В.* Екологічні конфлікти у сучасній системі природокористування//Механізм регулювання економіки. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2004. – № 4. – С. 73-79.
19. *Сабадаш В.В.* Соціально-економічні виміри екологічного конфлікту//Механізм регулювання економіки. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – № 2. – С. 190-201.
20. *Словник-довідник термінів з конфліктології*/За ред. проф. М.І. Пірен. – К., 1995.
21. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ./Ред. А.Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
22. *Шауер Т.* Информационные технологи и проблемы устойчивого развития/Социально-экономические проблемы информационного общества/Под ред. д.э.н., проф. Л.Г.Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 358-380.
23. *Штракс М.Г.* Социальное противоречие. – М.: Мысль, 1977. – 158 с.
24. *Юридическая конфликтология*/Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Институт государства и права РАН, 1995.
25. *Ядов В.А.* Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. – СПб.: Интерсоцис, 2006. – 112 с.

26. *Boulding K.* Conflict and Defence: A General Theory. – N.Y.: Harper & Row, 1963.
27. *Chase, Stuart.* Roads To Agreement: Successful Methods in the Science of Human Relations. – New York: Harper & Brothers. 1951.
28. *Conca, Ken & Geoffrey D. Dabelko (Eds.).* (2002). Environmental peacemaking. Washington and Baltimore: Woodrow Wilson Center Press and Johns Hopkins University Press.
29. *Dahrendorf R.* Class and Class Conflict. Stanford University Press, 1959.
30. *Deudney, Daniel.* (1990). "The case against linking environmental degradation and national security." Millennium 19, 461-76.
31. *Engelen, Peter-Jan.* Regulating Insider Trading – An Ethical Consequentialist View//Механізм регулювання економіки. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2003. – № 1. – С. 139-155.
32. *Galtung, Johan.* Intercultural dialogue and conflict resolution: an introduction (17.02.2003). [Electronic version]/Retrieved 21.02.2007 from http://www.transcend.org/t_database/articles.php?ida=69.
33. *Galtung, Johan.* The Search for Viable Solutions to Conflicts: Some Missing Themes. (09.09.2004) [Electronic version]/Retrieved 21.02.2007 from http://www.transcend.org/t_database/articles.php?ida=483.
34. *Galtung, Johan.* Methods of Conflict Termination from Court Processes to Mediation. (27.04.2005) [Electronic version]/Retrieved 21.02.2007 from http://www.transcend.org/t_database/articles.php?ida=542.
35. *Goldstone, Jack A., Ted Robert Gurr, Barbara Harff, Marc A. Levy, Monty G. Marshall, Robert H. Bates, David L. Epstein, Colin H. Kahl, Pamela T. Surko, John C. Ulfelder, Jr., & Alan N. Unger.* (2003). State Failure Task Force report: Phase III findings. McLean, VA: Science Applications International Corporation.
36. *Hanson, Art, Richard A. Matthew, & Khalid Aziz.* (2000). In the balance: Environment and security in the NWFP (Project No. 714/17709). Ottawa, Canada: Canadian International Development Agency.
37. *Homer-Dixon, Thomas.* (1999). Environment, scarcity, and violence. Princeton: Princeton University Press.
38. *Matthew, Richard, & Geoffrey D. Dabelko.* (2000). "Environment, population, and conflict: Suggesting a few steps forward." Environmental Change and Security Project Report 6, 99-103.
39. *Matthew, Richard, Mark Halle, & Jason Switzer (Eds.).* (2002). Conserving the peace: Resources, livelihoods and security. Geneva: International Institute for Sustainable Development.
40. *McNeely, Jeffrey.* (2000). "War and biodiversity: An assessment of impacts". In J. Austin and C.E. Bruch (Eds.), The environmental consequences of war. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
41. *Melnik L.G., Sabadash V.V.* Ecological Conflicts in Global Economy//Глобализация, новая экономика и окружающая среда. Проблемы общества и бизнеса на пути к устойчивому развитию/Материалы Седьмой международной конференции Российского общества экологической экономики/Под ред. И.П. Бойко, Н.В. Пахомовой, С.Э. Шмелева, И.А. Шмелевой. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2005. – С. 215-216.
42. *Rapoport A.* Fights, Games, Debates. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1960.

Отримано 22.11.2006 р.

В.В. Сабадаш

Методологические подходы к детерминации экологического конфликта

В статье исследованы вопросы детерминации экологического конфликта. Определены предмет и объект экологического конфликта, на основе анализа классификационных признаков конфликтов сформирована авторская типология экологического конфликта.